

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

23(32)

2023

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2023

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vida Savoniakaitė (vyriausioji redaktorė / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Vytis Čiubrinskas
Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Jonathan Friedman
Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Anna Gomóła
Silezijos universitetas Katowicuose / University of Silesia in Katowice, Poland

Chris Hann
Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Neringa Klumbytė
Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ulrich Kockel
Aukštumų ir salų universitetas / University of the Highlands and Islands, Kirkwall, UK

Adam Jonathan Kuper
Londono ekonomikos mokykla / London School of Economics, UK

Orvar Löfgren
Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa
Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Frederico Delgado Rosa
NOVA universitetas Lisabonoje / NOVA University Lisbon, Portugal

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKTORIŲ KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher:

Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius
<www.istorija.lt>

Redaktorių kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:
El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,
Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S- LIP-22-43)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	5
Editorial (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	9

Teminis skyrius: Vilniui – 700 metų / Special Section: Vilnius – 700 Years

Carlo Cubero

Cinematic Affects in War: The Visual Anthropology of Mantas Kvedaravičius	13
Kinematografiniai afektai kare: Manto Kvedaravičiaus vizualinė antropologija. Santrauka	24

Anna Gomóła

How to Explore Vilnius? To Know and to See: Proposals by Kirkor (1856) and Bułhak (1936)	26
Kaip pažinti Vilnių? Žinoti ir pamatyti: Kirkoro (1856) ir Bułhako (1936) vadovai. Santrauka	45

Neringa Klumbytė

Rožytė – Vilniaus legenda: laisvė, mados estetika ir mistika Vidutės Gumbytės Vilniaus istorijoje	47
Rožytė as a Vilnius Legend: Freedom, Fashion Aesthetics, and Secrecy in Vidutė Gumbytė's Vilnius Story. Summary	78

Žilvytis Šaknys

Vilniaus krašto lietuvių jaunimo laisvalaikio atvejis (1920–1939): spaudos publikacijų ir etnografinių lauko tyrimų dermė	80
Lithuanian Youth Leisure Time Case Studies from the Vilnius Region (1920–1939): The Harmony of Press Publications and Ethnographic Field Research. Summary	105

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Vilniečių Kūčių valgiai: ar išliko tradicija XXI a. mieste?	108
Vilnius-dwellers' <i>Kūčių</i> Dishes: Does this Tradition Still Exist in the 21st-Century City? Summary	134

Straipsniai / Articles

Rolandas Kregždys

<i>Sovijaus mito</i> faktografijos genezė – etnologinis diskursas	138
Factographic Motifs of the Myth of Sovius: An Ethnological Approach. Summary	168

<i>Daiva Vaitkevičienė</i>	
Rožės liga ir jos užkalbėjimas Musteikoje: žvilgsnis iš etnomedicinės, mitologinės ir socialinės perspektyvos	171
The Disease of Erysipelas and its Treatment by Charming in the Village of Musteika: A Glance from Ethnomedical, Mythological and Social Perspectives. Summary	191

<i>Akvilė Sadauskienė</i>	
Apmąstant pasaką: nuo asmenybės iki šiuolaikinės visuomenės etnografiniame tyrime	194
Rethinking Folktales: From the Personality to Modern Society in Ethnographic Research. Summary	215

<i>Ernesta Dambrauskaitė</i>	
„Diena be nuotykių“: kasdienybės laiko tvarkymas vidutiniame Lietuvos miestelyje	218
‘An Uneventful Day’: Everyday Time Planning in a Medium-Sized Lithuanian Town. Summary	240

Knygų recenzijos / Book Reviews

Neringa Klumbytė. Authoritarian Laughter: Political Humor and Soviet Dystopia in Lithuania (<i>Gediminas Lankauskas</i>)	243
Ieva Jusionytė. Slenkstis: pavojai ir pagalba JAV–Meksikos pasienyje (<i>Darius Daukšas</i>)	247
Rima Praspaliauskiene. Enveloped Lives: Caring and Relating in Lithuanian Health Care (<i>Jolanta Kuznecovienė, Eimantas Peičius</i>)	249
Lietuvių-karaimų kalbų žodynas. A. Špakovska (sud.) (<i>Šarūnas Rinkevičius</i>)	253
Galina Miškinienė. The Kitab of Ivan Lutskevich: A Monument of Lithuanian Tatar Culture (<i>Egdūnas Račius</i>)	256
Klaipėdos krašto konditerijos atradimai. Kepiniai (<i>Jurgita Senulienė</i>)	259

In Memoriam

Jonathan Hill (1954–2023) (<i>Vytis Čiubrinskas</i>)	263
Elijus Juvencijus Morkūnas (1945–2023) (<i>Inga Levickaitė-Vaškevičienė</i>)	265

Pratarmė

Šis numeris pradedamas teminiu skyriumi „Vilniui – 700 metų“. Atskleidžiamas vilniečių savitas politinis daugiakultūris indėlis į pasaulio istoriją ir žmonijos kultūros lobyną. Straipsnių problematika siejasi su įvairiais krizių metais kilusiais iššūkiais. Vykstantį karą Ukrainoje naujai apžvelgia žinomo vizualiojo antropologo Carlo Cuberto iš Talino universiteto diskursai, skirti atminti Rusijos karių sušaudytą Vilniaus universiteto vizualųjį antropologą Mantą Kvedaravičių (1976–2022), tyrusį dingusių ir kankintų žmonių istorijas. Straipsnyje aptariamas etnografinis filmas apie Mariupolį. Teoriniu požiūriu nuodugniai vertinami Kvedaravičiaus vizualiosios antropologijos konceptai. Cuberto pateiktos išvados įdomiai atveria krizių antropologijos istorinę problematiką, žmonių atmintis ir neužgijusias žaizdas – tekstas verčia susimąstyti dėl besikartojančio smurto ir dėl gulago bei kitų pasaulio lagerių panašumų žmonių atmintyje. Kai Vilnius priklausė Rusijos imperijos Šiaurės vakarų kraštui, vilniečius aprašė turistiniai gidai. Silezijos universiteto Katovicuose kultūros studijų profesorė Anna Gomóła straipsnyje ieško atsakymo į klausimą, kaip pažinti Vilnių. Gomóła nagrinėja istoriko Adamo Kirkoro (1856) ir fotografo Jano Bułhako (1936) gidus. Atskleidžiama, kaip skirtingai šie autoriai matė Vilniaus istorines konfigūracijas ir garsių vilniečių biografijas, jų gyvenimo kultūrą, požiūrį į gamtą bei urbanistiką. Straipsnis įdomus pateikta asmenybių analize bei teorine perspektyva. Majamio universiteto Antropologijos katedros profesorė Neringa Klumbytė jautriai tęsia išskirtinės asmenybės Vidutės Gumbytės (1949–2021), vilniečių pažįstamos kaip Rožytė, unikalią istoriją. Nagrinėjama, kodėl Vidutė Gumbytė-Rožytė tapo Vilniaus legenda. Klumbytė teigia, jog vilniečiai Rožytę siejo su žavinčia laisve nuo įprastų socialinių normų posovietiniame laisvėjančiame Vilniuje, ir savo tyrimu skaitytojui labai vaizdžiai ir profesionaliai teoriniu požiūriu tai parodo. Lietuvos istorijos instituto etnologas Žilvytis Šaknys savo teorinį žvilgsnį nukreipia į spaudos tyrimų, papildančių etnografinius lauko tyrimus, iššūkius bei svarbą. Šaknys analizuoja Vilniuje leisto žurnalo „Jaunimo draugas“ publikacijas ir etnografinių lauko tyrimų rezultatus. Išvados gražiai įtikina, kad spaudos publikacijos taikliai aiškina lauko tyrimų metu surinktą etnografinę medžiagą apie išsiskiriantį istorinio Vilniaus krašto (1920–1939) jaunimo laisvalaikį. Lietuvos istorijos instituto etnologė Rasa Paukštytė-Šaknienė sudomina skaitytoją vilniečių Kūčių valgiais. Paukštytė-Šaknienė platų etnologų istoriografijos istorinį Kūčių patiekalų aptarimą lygina su savo 2020 m. naujausiais įdomiais tyrimais, apimančiais COVID-19 mestus iššūkius per šventes, ir intriguoja klausimu, ar vilniečiams svarbus kultūros tęstinumas.

Straipsnių autoriai atveria krizių antropologijos klausimus, nukreipdami skaitytoją į plačią mitologijos, rožės ligos gydymo, pasakų, kasdienybės problematiką. Lietuvos kultūros tyrimų instituto baltistas, kultūros istorikas Rolandas Kregždys nuodugniai ir plačiai nagrinėja Sovijaus mito etnologinį diskursą. Etnomitologiniai simboliai interpretuojami vidinės rekonstrukcijos ir lyginamuoju metodais, pasitelkus Senojo ir Naujojo Testamentų faktografiją, krikščioniškąją mirtinų nuodėmių dogmatiką, taip pat slavų apeiginę tradiciją tarpuvartėje dėti maistą mirusiojo vėlei. Kregždys pateikia naujas įdomias išvadas. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto folklorininkė Daiva Vaitkevičienė teigia, kad rožės liga šiandien yra viena iš nedaugelio ligų, dėl kurios žmonės Lietuvoje vis dar kreipiasi į tradicinius užkalbėtojus. Gyvai ir įtikinamai nagrinėjami Musteikos gyventojų pasakojimai, kitų Lietuvos vietų tyrimai bei platesni kontekstai. Lyginami liaudyje žinomi ir profesionalų pripažįstami ligos simptomai. Liaudiškose rožės ligos sampratose išskiriami mitinio mąstymo bruožai. Skaitytojui atskleidžiama, kaip, anot Vaitkevičienės, rožės liga galėjo būti psichinių išgyvenimų somatizavimo būdas, o užkalbėjimo praktika leido tai spręsti. Lietuvos žmonių požiūrį į mitus ir pasakas toliau nagrinėja Lietuvos istorijos instituto doktorantės Akvilės Sadauskienės naujas antropologinis pasakų tyrimas. Doktorantė logiškai atskleidžia, kaip nevienareikšmiškai Lietuvos žmonės suvokia pasakojimo tradicijas. Straipsnis skaitytojui labai šiuolaikiškai atveria pasakų sekimo tradicijos perdavimą; skirtingus vyrų ir moterų požiūrius; socialinius ir politinius aspektus, lėmusius pasakų išlikimą bei vertę tam tikroje bendruomenėje. Lietuvos istorijos instituto etnologijos doktorantė Ernesta Dambrauskaitė aptaria vidutinio dydžio Lietuvos miesteliuose gyvenančių žmonių kasdienio laiko tvarkymo ypatumus. Doktorantė itin gražiai savo diskursuose derina teorinę mintį ir etnografinių lauko tyrimų atradimus. Ji palyginamuoju požiūriu atskleidžia, koks 2020 m. Lietuvos mažų miestelių – Josvainių ir Ramygalos – gyventojų kasdienybės ritmas, socialinis laikas ir kokia yra tvirtai suręsta dienvartė.

Knygų recenzijose pristatomi antropologijos istorijos, politikos ir sveikatos priežiūros bei etniškumo tyrimai. Gediminas Lankauskas aptarė Majamio universiteto profesorės Neringos Klumbytės naują monografiją apie „Šluotą“ – satyros ir humoro žurnalą, leistą Lietuvoje daugiau nei keturis dešimtmečius nuo 1956 iki 1998 m. Sužinosime, kaip knygos autorė, pasak Lankausko, nepriekaištingai įtikina, jog „Šluota“ atliko propagandinio ruporo vaidmenį, o knyga *Autoritarinis juokas* yra reikšmingas ir džiuginantis indėlis į vis augančią bei stiprėjančią Lietuvos socialinę-kultūrinę antropologiją. Darius Daukšas nagrinėjo antropologės, Brown universiteto profesorės, Harvardo universiteto afiliuotosios tyrėjos Ievos Jusionytės naują monografijos *Slenkstis* leidimą lietuvių kalba. Daukšo teigimu, susidaro įspūdis, kad Jusionytę gelbėtojų / gaisrininkų

bendruomenė tiek Meksikos, tiek ir JAV laikė *sava*, o didžioji knygos dalis yra tarsi gyvas tyrimo dienoraštis, kuriame matyti, kad autorei puikiai pavyko prisiliesti prie gelminių ir kartais net intymių procesų minimose bendruomenėse. Jolanta Kuznecovienė ir Eimantas Peičius pateikė įdomią Kalifornijos universiteto Deivise profesorės, dirbusios Lietuvos istorijos institute, Rimos Praspaliauskienės monografijos recenziją. Knygoje nagrinėjamos Lietuvos sveikatos priežiūros problemos, ir jos intriguoja. Sužinosime, kaip ši knyga skaitytoją nukels, pasak recenzijos autorių, į sudėtingą ir kartu daugiabriaunį sociokultūrinį sveikatos priežiūros kontekstą. Egdūnas Račius gražiai ir išsamiai supažindina su Lietuvių kalbos instituto mokslininkės Galinos Miškinienės knygos *Ivano Laucevičiaus kitabas. Lietuvos totorių kultūros paminklas* (2009) anglišku leidimu (2021). Račiaus teigimu, šis darbas labai svarbus kaip Rytų Europos islamo istorija. Lengvai skaitoma knyga ypač naudinga islamo studijoms ir Europos totorių diasporų tyrėjams. Šarūnas Rinkevičius atskleidė naujo Lietuvių-karaimų kalbų žodyno ypatumus ir reikšmę. Anot recenzijos autoriaus, šis žodynas, nors ir nėra profesionalus lingvistinis darbas, yra didžiulis indėlis tiek į karaimų kultūros dokumentavimą ir išsaugojimą ateities kartoms, tiek ir į Lietuvos kultūrinį paveldą, susiejantis lietuvių kalbą su karaimų kalba ir leidžiantis suprasti, kokia ši kalba yra graži ir įdomi. Jurgita Senulienė pristatė Šilutės Hugo Šojaus muziejaus visuomenei išleistą naują kepinių receptų knygą *Klaipėdos krašto konditerijos atradimai. Kepiniai*. Senulienės manymu, šią knygą galima skaityti ne tik kaip praktinį receptų rinkinį – ji vertinga kaip parodanti Lietuvos etnografinių regionų etninės tapatybės problematiką ir atskleidžianti maisto bei socialinės padėties ryšį.

In memoriam ilgus metus buvusiam žurnalo Redaktorių kolegijos nariui antropologui, Pietų Iliojaus universiteto Antropologijos, politikos mokslų ir sociologijos instituto profesoriui Jonathanui Hillui dėkojame už nuoširdumą ir visus darbus, įdomias viešas paskaitas žurnalo seminaruose, kurios neišdils mūsų atmintyje. Profesorius Hillas, Vyčio Čiubrinsko žodžiais, buvo ypač geranoriškas ir kolegialus, daug nusipelnė Lietuvos antropologijos mokslo ir studijų plėtrai, negailėjo savo laiko studentų konsultacijoms, entuziastingai palaikė penkių Baltijos šalių universitetų antropologijos doktorantūrą.

In memoriam daktarui Eligijui Juvencijui Morkūnui prisimename profesionalų etnologo komunikabilumą mokslo konferencijose Lietuvos istorijos institute. Anot Ingos Levickaitės-Vaškevičienės, Morkūno kaip etnologo kelio pradžia – 1970 m. kompleksinė ekspedicija į Gervėčius, kuriai vadovavo Norbertas Vėlius ir Vacys Milius. Tais pačiais metais jis pradėjo dirbti Lietuvos liaudies buities muziejuje ir visą gyvenimą tyrinėjo liaudies technikos bei kultūros paveldą. 2021 m. už reikšmingą indėlį į Lietuvos tradicinės architektūros ir amatų tyrimus, saugojimą, populiarinimą ir kūrybingą muziejinę veiklą, puoselėjant

etninės kultūros gyvybingumą, Morkūnui įteikta Nacionalinė Jono Basanavičiaus premija, o 2023 m. už reikšmingus darbus, puoselėjant Lietuvos etnografinių regionų tradicinę kultūrą, už novatoriškų muziejininkystės idėjų įgyvendinimą jis buvo apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžiumi.

Vida Savoniakaitė

Lietuvos istorijos institutas

2023 m. lapkričio 20 d.

vida.savoniakaitė@istorija.lt

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1109-3340>